

יציאת מצרים בראי המדע ההיסטורי

מבוא

התורה מספרת בפירוט רב את יציאת מצרים, והאגדה או המדרש מוסיפים פרטים נוספים שאינם מופיעים במקרא עצמו. השאלה המתבקשת היא מה אומר המדע ההיסטורי על מאורעות האלה? מה ניתן ללמוד מהמקורות הזרים ליהדות?

לשאלה זו שלוש פנים:

- (א) האם קיים אישור ממקור אחר חוץ מהמקרא שהמאורעות המתוארים בו אמנם התרחשו? או לחלופין, האם ניתן להכחיש את המסופר במקרא באמצעות המדע ההיסטורי?
- (ב) בהנחה שלמסופר במקרא יש ערך היסטורי, מה ניתן ללמוד מהמדע ההיסטורי כדי להסביר את פשוטו של מקרא?
- (ג) באיזו מידה המדע ההיסטורי מסוגל להוסיף לנו מידע שלא קיים בסיפור המקרא, היינו להשלימו ולשכללו.

אין ספק ששאלות הני"ל רלוונטיות למסופר במקרא כולו. ברם, נתייחס כאן לסיפור יציאת מצרים בלבד. השאלה הראשונה היא שאלה יסודית, שתשובה לה עלולה להתנגש עם האמונה ב-"תורה מן השמים". ברם, גם מי שלא מוכן בעיקרון לוותר על אמונתו באמיתותה של הסיפור המקראי יכול למצוא עניין במידע חיצוני שיאשר את סיפור יציאת מצרים. השאלה השנייה והשלישית הן שאלות פרשניות: יתכן שהמדע ההיסטורי יכול לתרום להבנה טובה יותר של המקרא, ואם כן, חבל יהיה שלא לנצל אותו.

אין מקורות חיצוניים המאשרים את יציאת מצרים

מסתבר כי אין מסמך או פריט בעל ערך היסטורי המאשר את סיפור יציאת מצרים¹. אבל אין בזה כל פלא, בגלל הסיבות הבאות:

- (א) יציאת מצרים התרחשה מלפני 3500 שנה בערך. מעטות העדויות על אירועים שהתרחשו מלפני זמן כה רב.
- (ב) כל החומר הזמין על תולדות מצרים אינו רב במיוחד: הרי חישובו כי ניתן להכניס אותו כולו בתוך ספר בינוני אחד. מצד שני, תולדות מצריים משתרעים על תקופה של 3000 שנה בערך. יוצא אפוא שאין כל פלא שתקופות שלמות וארוכות לא השאירו אף זכר אחד.
- (ג) כמעט כל החומר הזמין אינו מתייחס אלא לניצחונות ולהצלחות של הפרעונים: הרי מטרתם הייתה תעמולתית בלבד, ולא לשם מסירת מידע אמין לדורות הבאים. זאת סיבה נוספת לעובדה שלא נמצא כל זכר למאורע שלא הוסיף כבוד לבית המלוכה המצרית. לדוגמה: מלחמתו של רעמסס ה-2 נגד החיתיים בשנת מלכותו החמישית (1274 לפנה"ס) תועד בשלוש-עשרה כתובות מצריות כניצחונו הגדול של המלך והן מפארות את אומץ לבו, אף על פי שלאמיתו של דבר נודע לנו ממקורות אחרים כי הקרב הסתיים בכישלון חלקי².
- (ד) ידוע כי כובשים המכונים Hyksos כבשו את מצריים והחזיקו בה במשך 200 שנה, עד שהמצריים הצליחו לגבור עליהם ולגרש אותם. מאורע זה ידוע לנו ממקורות חיצוניים למצריים, והנה לא ניתן למצוא שום זכר מצרי למאורעות האלה. נראה להלן כי יתכן שכל

¹ ש.ל., אנציקלופדיה מקראית, ערך יציאת מצרים, עמ' 754: "לא הגיעה אלינו שום תעודה מצרית המעידה על ישיבתם של בני ישראל במצרים". רוב החוקרים תמימי דעים שאין לראות בפפירוס המכונה "ייסורי איפואר" תיאור של מכות מצרים, וזה מסיבות שונות, למרות דימוי מסוים בין הפרטים המופיעים בו עם הסיפור המקראי. ראו A.H. Gardiner, *The Admonitions of an Egyptian Sage from a Hieratic Papyrus in Leiden (Pap. Leiden 344 recto)* Nachdruck Hildesheim 1969. ראו את הטקסט המלא בתרגום לאנגלית באתר <http://xenohistorian.faithweb.com/africa/Ipuper.html>

² פנינה גלפז-פלר, יציאת מצרים: מציאות או דמיון, ישראל 2002, עמ' 135.

סיפורו של יוסף אירע באותה תקופה, שכאמור נמחקה במכוון מההיסטוריוגרפיה המצרית.

ברם, יש הטוענים כי "אין להטיל ספק בשעבוד מצרים וביציאת מצרים, שהרי אין עם בודה מלבו מסורת של שעבוד בראשית התהוותו"³.

האם ישנם מקורות מידע המכחישים את סיפור המקראי?

מצד שני, גם לא ניתן למצוא מידע חיצוני המכחיש את הסיפור המקראי. להפך, ישנם שמתפלאים "איך מקבילים ומתאימים הם כל הפרטים המסופרים בתורה על חיי המצרים ומנהגיהם ודתייהם לכל מה שידוע לנו מהם"⁴. ישנם במקרא פרטים רבים המתארים את החיים היומיומיים של אנשים שונים, ועובדה היא שכל הפרטים האלה מתאימים למידע ההיסטורי הזמין בעניין תנאי החיים של המצרים העתיקים.

יתירה מזו:

ישנם תעודות מצריות הזורעות אור בעקיפין על המסופר במקרא. למשל, בפפירוס א-נסטאסי ו' (סוף המאה הי"ג לפסה"נ) מודיע סופרו של מבצר גבול מצרי לפרעה, שנתן לנוודי אדום את רשות הכניסה למצרים, להחיות אותם ואת עדריהם. מן התעודה נודע, שהסופר נתן את הרשות על דעת עצמו בלא שישאל את פי פרעה, ומכאן מסתבר שרגילים היו שלטונות מצרים ליתן רשיונות כאלה⁵.

חוץ מזה, האייקונוגרפיה המצרית מספקת לנו עדות ברורה על חדירת שבטים שמיים למצריים בתקופת הממלכה התיכונה⁶.

בנוסף, אם אמנם פרעה של השעבוד היה רעמסס השני⁷,

פרעה זה פתח... בפעולות בנייה נרחבות במצרים התחתונה והקים לו שם עיר בירה חדשה המכונה פי-רעמסס, היינו בית רעמסס, היא העיר רעמסס הנזכרת בספר שמות. אולברייט ניסה להוכיח את נאמנותה ההיסטורית של הרשימה המקראית על בנין עיר זו בידי עובדי מס ישראלים, מתוך העובדה שפי-רעמסס לא נקראה בשם זה אלא מאתיים שנה בלבד⁸.

גם עובדה היא שמילים לא מעטות בתורה הן מצריות, דבר המעיד על מקוריותו של הסיפור המקראי. למשל: סוף, יאור, גמא, זפת ואולי שפה⁹. המלה "שני" היא מצרית¹⁰. גם ביטויים כמו "יד חזקה", "זרוע נטויה", "אצבע אלהים"¹¹ היו ביטויים שגורים במצרים¹².

המדע ההיסטורי ככלי עזר להבנת פשוטו של מקרא

מסתבר כי מוכרחים לוותר על אישור הסיפור המקראי מצד המדע ההיסטורי. ברם, ניתן בכל זאת להיעזר בו כדי להסביר ולהבהיר את הטקסט המקראי כך שהוא יובן כהלכה, ולגלות על הצד הטוב ביותר את פשוטו של מקרא. וכל זה, בעזרת כלים מדעיים בהם נעזרים המומחים בתחום. כך כותב חיים גניזי, כשהוא בא להסביר מרכיבים רבים של סיפורו של יוסף:

הכרת המציאות ההיסטורית במצרים בתקופת יוסף יש בה כדי להוסיף נופך להבנתנו את אשר אירע לאבותינו במצרים.

ניתן אמנם להצביע על תרומתו הייחודית של המדע - כאן ידיעת השפה המצרית העתיקה ופרטי תרבותה - לשם הבנה מדויקת יותר של פסוקי התורה. ידועים הניסיונות של הפרשנים השונים

³ אנציקלופדיה מקראית, ערך יציאת מצרים, עמ' 754.

⁴ א. ש. יהודה, עבר וערב, ניו-יורק 1946, עמ' 5.

⁵ אנציקלופדיה מקראית, עמ' 754.

⁶ גלפז-פלר, תמונה אחרונה.

⁷ ראו להלן.

⁸ אנציקלופדיה מקראית, עמ' 754-755.

⁹ גלפז-פלר, עמ' 34-35.

¹⁰ ראו דעת מקרא על משלי לא כא וכן י. מ. גרינץ, מחקרים במקרא תשל"ט, עמ' 43.

¹¹ ראו גם להלן.

¹² גלפז-פלר, עמ' 100.

להסביר ביטויים בעייתיים רבים¹³, ועובדה מצערת היא שלעיתים קרובות מדיי אין ניסיונות אלה עלו יפה. לעומת זאת, חוקרים שונים הצליחו לקלוע לפירושים משכנעים יותר, בעזרת ידיעתם את השפה המצרית העתיקה ואת פרטי מנהגיה. להלן מספר דוגמאות טיפוסיות:

- משמעות המלה "חרטום" מופיעה לעיתים קרובות במקרא. היא גלגול הביטוי המצרי "חרי-תפ" שפירושו: "אשר בראשו". החרטומים היוו חלק מהכהונה הנמוכה, שהייתה מסונפת לבית-הספר שבמקדש. שם נלמדו מדעים שונים וביניהם המאגיה¹⁴.
- השם "פרעה" עתיק במצרים. מובנו כפשוטו: "הבית (פר) הגדול (עא)". וזה היה תחילת שימוש בממלכה העתיקה (פר עא נסות = הבית הגדול של המלך). אולם בתקופה שאנו עומדים בה - מראשית השושלת הי"ח - נעשה "פרעה" שם נרדף ל"מלך מצרים" או ל"הוד מלכותו", ומתחלף בס. בכתבים אלה, בין שהם תעודות רשמיות מטעם המלכות, בין שהם כתבים ספרותיים, מדברים במלך כב"פרעה" סתם, בלא לצרף את שמו. לעומת זאת, בימים שלאחריהם - לפחות מאז השושלת הכ"ב (945 והלאה) היינו מאז מלכות שלמה בערך, כבר נשתנה מנהג זה לחלוטין. באותם ימים, ממשכיכס אמנם להשתמש ב"פרעה", אלא שמצרפים לאחרי מיד את שם המלך המסוים: פרעה שישק, פרעה תרהקה וכו', בדיוק כמו במקראות של אותם ימים: שישק מלך מצרים (מלכים א יא מ, יד כה), פרעה נכה (שם כג כט, לג), פרעה חפרע (ירמיה מג ל).¹⁵
- שמות א ח: "וַיָּקָם מֶלֶךְ חֲדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף". חיים גניזי מביא את דעתו של יוסף בן מתתיהו¹⁶ לפיו עלייתו של יוסף הייתה בתקופת שלטון ההיקסוס. ההיקסוס היה שבט שמי¹⁷ אשר כבש את מצרים ושלט בה במשך כ-140 שנה¹⁸. מכיוון שההיקסוס עצמם נחשבו במצרים לזרים, ניתן להבין ביתר קלות מדוע היה השליט השמי מוכן לקרב את יוסף, הנער העברי. שר המשקים התכוון לדבר בגנותו של יוסף "בלשון ביזיון", כדברי רש"י על אתר, באומרו "ושם אתנו (בבית הסוהר) נער עבד עברי" (בראשית מא יב), אך פרעה ראה זאת בחיוב: יוסף היה עברי-שמי, ולא השתייך לממסד המצרי המסורתי השנוא על ההיקסוס. ממילא היה מקובל יותר עליהם. לכן ניתן להבין את הפסוק "וַיָּקָם מֶלֶךְ חֲדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" כרמז על סוף תקופת ההיקסוס וגירושם ממצרים. מובן שהשלטון המצרי החדש רצה להתעלם מן ההישגים של שלטון ההיקסוס, כולל מעשיו של יוסף. אם כן, יתכן כי פסוק זה מתייחס לתחילת שושלת מלוכה חדשה במצרים שהתכחשה לראשי ממשל ההיקסוס ולפועלם.
- שמות א י: "הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שנאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ"¹⁹. המלך החדש אשר לא ידע את יוסף היה מבית המלכים אשר מלכו אחרי יחמס שהשמיד את שלטון מלכי הרועים (היקסוס) מבני שם, אשר מלכו במצרים כמאתיים שנה, וגירש אותם מן הארץ בלי השאיר להם שריד ופליט. מני אז הייתה מלחמה למצרים עם ארץ כנען וכל הארצות אשר בגבולותיה במשך מאות בשנים, וצבאות פרעה היו מתנפלים מפעם לפעם על הארצות ההן וכבשו אותן. אם כן, היה חשוב בעיני פרעה כי בני-ישראל לא יתחברו לעמי כנען במלחמת מצרים אתם. חוץ מזה, הזיכרון העגום של שלטון ההיקסוס הוליד במצרים מדיניות של יד חזקה נגד זרים²⁰.
- שמות ב י: "וַיִּגְדַּל הַיְלֹד וַתִּבְאֶהוּ לְבַת פְּרֹעֶה וַיְהִי לָהּ לְבֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה". בת פרעה מעניקה לילד את שמו, ובכך היא הופכת אותו לבנה החוקי. הרי השם ביטא את מהות

¹³ דוגמה טיפוסית אחת היא המילה אברך (שם מא מג). ראו את ההסברים השונים המובאים על ידי רש"י, שאף אחד מהם איננו משכנע, וראו לעיל הערה 5.

¹⁴ גלפז-פלר עמ' 77.

¹⁵ גרינץ עמ' 102.

¹⁶ יוסף בן מתתיהו, נגד אפיון א, טו. ראו דיון קצר על זמנו של סיפור יוסף אצל י"מ גרינץ, ייחודו וקדמותו של ספר בראשית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 98 - 99.

¹⁷ גרינץ מציין (שם עמ' 99) ששמות כמו ענתהר ויעקבהר נראים שמיים בהחלט.

¹⁸ לדעת חוקרים מודרניים שלטון ההיקסוס במצרים לא היה בימי יוסף. ראו נדב נאמן, "ארץ ישראל בתקופה הכנענית", בתוך ההיסטוריה של ארץ ישראל, כרך א': התקופות הקדומות, בעריכת ישראל אפעל, ירושלים 1982, עמ' 161 - 166. בהמשך ננתח את הסיפור בעקבות השקפתו של יוספוס, שאוששה על ידי חוקרים שונים (גרינץ, שם). וראו להלן את מה שנאמר בשם פייר מונטה.

¹⁹ ברם, הקושי של רש"י הוא במבנה הפסוק, מדוע הקטע "ועלה מן הארץ" נמצא בסוף.

²⁰ גלפז-פלר עמ' 130.

הנושא אותו והיה יותר מאשר אמצעי זיהוי. הוא הדגיש את אישיותו של האדם והצביע על תכונותיו המיוחדות. שמו של אדם הכיל, על פי התפיסה המצרית, כוחות מיוחדים, אשר החיו אותו הן בעולם הזה והן בעולם הבא. אגב, תופעה זו של אימוץ ילדים אינה זרה לתרבות המצרית. משפחות חשוכות ילדים נהגו לאמץ עבדים, לאו דווקא צעירים, כיורשים²¹.

- התורה אינה מספרת מאומה על החינוך שמשה קבל בבית פרעה. יש לשער כי התחנך ביחד עם נסיכים זרים במוסד שהוקם במיוחד בשבילם. שם קבלו הכשרה צבאית ותיאולוגית, בנוסף למיומנויות אחרות²².

- שמות ב כג: "ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים". הביטוי "ויהי בימים הרבים ההם" הוא ביטוי מצרי טיפוס, המופיע לעיתים קרובות בסיפור המצרי של שני האחים, שהתפרסם במאה ה-15 לפנה"ס.

- ביטויים מתמיהים המופיעים במקרא ניתנים להסבר בקלות כאשר מתברר שמדובר בביטויים מצריים שתורגמו מלה במלה ללשון הקודש. למשל (שמות ז א): "ויאמר ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך". במצרית עתיקה, המשמעות הרגילה של המלה "אלהים" היא אדון. וכן (שמות ד טו): "ודבר הוא לך אל העם והיה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים". משמעות המלה "פה" היא פקיד בכיר, סגן²³.

- שמות ה א-ג: "וְאַחַר כָּאוּ מִשֶּׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרַעֲהַ כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת עַמִּי וְיַחְגְּרוּ לִי בְּמִדְבָּר [...] וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הַעֲבָרִים נִקְרָא עֲלֵינוּ גִלְכָה נָא דָרָךְ שְׁלֶשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַה' אֱלֹהֵינוּ פֶּן יִפְגְּעֵנוּ בְּדָבָר אוֹ בְּחָרֵב". כשבודקים את פנקסי הסופרים מדיר-אל-מדינה, ניתן לראות בבירור כי היה נוהג מקובל שפועלים בקשו חופשה של מספר ימים, מסיבות פרטיות, אישיות ולפעמים מסיבות דתיות. יש חלוקה בין פולחן אישי לבין פולחן לאומי-קבוצתי. לאור ידיעות אלו מתבהרת בקשת משה לצאת לחוג במדבר כבקשה שאינה יוצאת דופן²⁴.

- שמות ה ז: "לא תאספון ליתן תבן לעם ללבן הלבנים פתמול שלשם הם ילכו וקששו להם תבן". מקורות מצריים רבים מתארים בפירוט רב את תעשיית הלבנים שנעשו מחומר וטיט שהוסף לו תבן. חומר גלם היה סחף בוצי שנאסף מהנילוס. את הבוץ והחומר הרטוב ערבבו בדרך כלל עם תבן, שבהתחמצנותו היה גורם לליכוד ולגיבוש החומר. את הלבנים היו יוצרים בידיים או בעזרת תבנית עץ, ואחר כך מייבשים בשמש לפני השימוש בהן לצורכי בנייה²⁵.

- בתגובה לדרישת משה, פרעה אומר: (שמות ה ח) "ואת מתכנת הלבנים אשר הם עשים תמול שלשם תשימו עליהם לא תגרעו ממנו". לכאורה, המלה מתכנת אינה מתאימה, היות ומדובר בכמות הלבנים, הרי מלה זו משמעה מידה ולא מספר. ברם, בתמונה מצרית המציגה עבודת הלבנים²⁶, רואים אנו איך היו מסדרים את הלבנים שורות שורות זו על גבי זו עד גובה מסוים, ולעומת השורות יושב אחד השוטרים ומודד את שיעור הלבנים אשר לפניו. מזה ראייה שלא היו מונים את הלבנים, אלא מודדים אותם, ולפיכך יפה אמר הכתוב "מתכנת הלבנים", כלומר שיעור מדת הלבנים²⁷.

- על הארבה נאמר: "ויעל הארבה על כל ארץ מצרים (...) ויכס את עין כל הארץ ותחשך הארץ" (שמות י טו). ניתן להסביר את הביטוי "עין הארץ" על ידי השפה והאמונה המצרית. המצריים האמינו שהשמש הוא עינו של האליל העליון, רע, ולכן יש לשער שכוונת הביטוי "עין הארץ" הוא השמש, ולא פני האדמה. מובן אפוא מדוע הארץ חשכה, כתוצאה של כיסוי השמש על ידי הארבה. אלא שהמקרא שינה את הביטוי המקורי "עין האל" ב"עין הארץ", ככוונה להתרחק מעבודה זרה²⁸.

²¹ גלפז-פלר עמ' 39.

²² גלפז-פלר עמ' 130.

²³ עבר וערב, עמ' 18-19.

²⁴ גלפז-פלר עמ' 28-29.

²⁵ גלפז-פלר עמ' 26.

²⁶ ראו את התמונה בספרה של גלפז-פלר, תמונה שביעית.

²⁷ יהודה שם עמ' 20.

²⁸ שם עמ' 21.

- לפי יהודה, ניתן להבין את הביטוי "אצבע אלוהים" על פי המסורת הבאה: כאשר נלחם בראשית ימי עולם האל סותח (Seth) נגד חור (Horus) בן האל אוסיר (Osiris) לכבוש את הממלכה על כל הארץ, לבש צורת חזיר ויתגנב אליו בלאט ועיוור את אחת מעיניו באצבעו. מני אז, היה "אצבע סותח" לשנינה בפי המצרים, ויהי בכל מקרה של מכה ופגע רע הבא מאיזה צד נעלם אמרו "אצבע סותח הוא", ובמשך הימים החליפו את סותח באלוהים. אגב, גלפז-פלר מעירה כי החרטומים הכירו במכת הכינים השתתפות של כוחות אלוהיים, אולם בהכרזתם אין משום אמונה בכוח ה', אלא בכוח אלוהי כלשהו הפועל במכה זו. קיים הבדל עקרוני בין הצירוף "אצבע אלוהים" לבין "יד אלוהים". החרטומים משתמשים בביטוי "אצבע אלוהים" מכיוון שהאצבע - במובנה הפיסי המפורש - שימשה את החרטומים במהלך מעשי הכישוף, ובה היו מצביעים על מושא הכישוף.²⁹
- אם הייתה הכינה מצויה באדם ובהמה, לא הייתה מצויה לא בכוהנים ובמשרתי הקדשים. כל אלו נוהרו להיות נקיים, ולשם כך היו מגלחים את שערם מראש ועד כף רגל, היו טובלים טבילות רבות, והיו חצי ערומים בהקריבם על מזבחות אלוהים. לכן מכה זו הייתה להם קשה ומביכה במיוחד.³⁰
- לפי יהודה, מכת חושך הייתה מכוונת נגד אל השמש רע, שהיה האל היותר גדול במצרים.³¹ אגב, ניתן להכליל ולהגיד כי מכות מצרים שמו ללעג וקלס את ערכי התרבות המצרית ומדגישות את אפסותו של הפנתאון המצרי על כל נציגיו: פרעה, החרטומים ואלי מצרים, כפי שנאמר (שמות יב יב): "וְעַבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֹּה וְהַכִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעֲשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה'".³²
- לפי יהודה, השם משה מתבאר יפה לפי השפה המצרית, כי מלת "שה" מובנה "ים" והשתמשו בה גם ליאור, ומלת "מו" מובנה מים,³³ ובכן מו-שה מובנו מי-היאור, ובזה מתיישב היטב הטעם לשם זה: "כי מן המים משיתיהו". ובהיות שהפועל "משה" בעברית מובנה "הוציא", "משך", יפה שיתף אותו הכתוב לשם המצרי משה. באופן זה יוצא השם מבואר גם לפי מובנו המצרי, שנתנה לו בת פרעה במצרית, וגם במובנו העברי המשותף לפועל משה.³⁴ ברם, לפי גלפז-פלר, השם משה בא מהמילה המצרית ms, שמשמעותה "ילד".³⁵ לפי בורדרוי, משמעות השם "משה" היא "הוא נולד".³⁶
- שמות יג יז: "וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעֲהָ אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דָּרָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֹּה יִנָּחַם הָעָם בְּרֵאשִׁית מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִמָּה". לפי גלפז-פלר, בני ישראל נמנעו מללכת בדרך המובילה מרפיח לעזה. קטע דרך זה מכוונה במקורות המצריים "דרך הורוס", על שם המלך המצרי שהתגלם כבנו של האל אוסיריס-הורוס עלי אדמות. הפפירוס שמתייחס לדרך זו מונה כעשרים תחנות וביצורים בצפון סיני ובדרום כנען. תבליטים על הקיר הצפוני באולם העמודים במקדש אמון בכרנך מתקופת סתי ה-1 מספקים עדות גרפית לקיום תחנות, בארות מים ומצודות לאורך הדרך. נקודות משען אלו שמרו על בטחון הדרך מחד, והקלו על מעבר השיירות והצבא מאידך. מלכי מצרים בחרו בדרך קצרה זו במסעותיהם לכנען. לאחרונה נחשפו בחפירות ארכיאולוגיות מבצרים רבים על דרך זו. בני ישראל בחרו אפוא בדרך הדרומית הארוכה יותר בגלל שדרך הורוס הייתה מאוישת בחיל מצב מצרי.³⁷

²⁹ גלפז-פלר עמ' 100.

³⁰ יהודה שם עמ' 23.

³¹ שם עמ' 24.

³² גלפז-פלר עמ' 105.

³³ כך מובא בספרו של יוסף בן מתתיהו "קדמות היהודים, נגד אפיון", תרגם לעברית נ. שמחוני, תל-אביב (בלי תאריך), מאמר ראשון, סעיף לא, עמ' מד.

³⁴ גלפז-פלר עמ' 43. בני אלחנן העיר על פירושו זה של יהודה שהוא מניח כי התורה אינה אומרת את האמת הצרופה כאשר היא מציינת את מקור השם: "כי מן המים משיתיהו", ולכן אין לקבלו על פי הגישה אורתודוקסית. וראו יוסף בן מתתיהו [יוספוס פלביוס], קדמוניות היהודים, תרגם מיוונית אברהם שליט, ירושלים-תל-אביב (בלי תאריך), ספר שני, ו עמ' 60: "בגלל המאורע הזה [הצלת משה, בת פרעה] נתנה לו את השם הזה, משום שהורד המימה: כי המצרים קוראים למים "מואיי" ו"אסיס" למי שניצל". לפי פירוש זה, יש הקבלה מדויקת בין המלה העברית לבין הביטוי המצרי. ראו גם אבן-עזרא, שמות ב י.

³⁵ גלפז-פלר עמ' 39.

³⁶ Pierre Bordreuil, Françoise Briquel-Chatonnet, Le Temps de la Bible, Paris 2000, p.100.

³⁷ גלפז-פלר עמ' 110.

- שמות יד ז: "וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר וְכָל רֶכֶב מִצְרָיִם וְשָׁלַשׁ עַל כָּלֹו". גלפז-פלר מעירה כי על פי מקורות מצריים, מתברר כי יחידת רכב כללה כעשרים וחמש מרכבות, כך שלמעשה פרעה פיקד על 15000 מרכבות, עובדה שיכולה להסביר מדוע מדובר ב"כל רכב מצרים".
- ד"ר מיכאל אביעז³⁸ חקר את מקורו של המילה "פדר". נאמר: "וְעָרְכוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַנְּתָחִים, אֶת הָרָאשׁ וְאֶת הַפְּדָר עַל הָעֵצִים אֲשֶׁר עַל הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל הַמִּזְבֵּחַ" (ויקרא א ח). האזכורים הנוספים של המילה "פדר", על נטיותיה, מופיעים רק בספר ויקרא (א יב; ח כ). לפנינו, אם כן, אחת המילים היחידאיות בתנ"ך. כך כותב הרמב"ן: "ואין למלה חבר". מהו מקורה של מילה זו? יש הסבורים שמקורה של המילה באכדית, שבה המילה *pītru* מציינת את החלב שעל הכבד. אחרים סבורים שמקורה הוא דווקא במצרית.³⁹

עקבותיו של יוסף בתולדות מצרים

מספר ניסיונות נעשו כדי לזהות את יוסף בתולדות מצרים. הרי לפי המסופר בפרשיות מקץ-ויגש-ויחי, ליוסף היה תפקיד ציבורי חשוב ומכריע, ועל כן יש לצפות שהוא השאיר עקבות בהיסטוריוגרפיה המצרית. מצד שני, כאמור, היחס בין מה שנודע לנו למה שאירע באמת הוא כמעט אפסי, בגלל המרחק הרב בזמן בין תקופתנו לתקופות המאורעות האל.

(א) אמנופיס בן חפו

אמנופיס – או אמנחטפ – בן חפו (1437-1356)⁴⁰ היה שר בחצרו של פרעה. הוא חי למעלה משמונים שנה, בזמנם של הפרעונים טוטמוסיס III, אמנחטפ II, טוטמוסיס IV ואמנחטפ III. הקריירה שלו מתחלקת לארבע תקופות:

- הוא קודם כל התמנה להיות "סופר מלכותי", היינו כעין מזכיר פרטי של פרעה.
- הוא זכה לדרגה גבוהה מאוד כאשר הוא התמנה "סופר מלכותי עליון, סופר המתגייסים", תפקיד שקול לשר הפנים והביטחון.
- פרעה אמנחטפ III מינה אותו להיות "שר כל העבודות הציבוריות".
- אותו פרעה אמנחטפ III העניק לו התואר "נסיך יורש העצר" והורה לבנות עבורו מקדש קבורה, מעשה יחיד בכל תולדות מצרים.⁴¹

אחד הפסלים של אמנופיס בן חפו

מכאן שמדובר באישיות יוצאת מן הכלל. מצאו גם שאותו אמנופיס בהזדמנות אחת (בסביבות שנת 1370) אסף באוצרות המדינה כמות גדולה מאוד של חיטה, "שאמורה להספיק לשלושים שנה".⁴² מכל זה דודוביץ מסיק שמדובר ביוסף, ואף משתדל להוכיח זאת בצורה

³⁸ מהו הפדר? דף שבועי מספר 646, פרשת ויקרא, תשס"ו.

³⁹ יהושע מאיר גרינץ, "מונחים קדומים ב'תורת כהנים'", לשוננו לט (תשל"ה), עמ' 163–181, בייחוד עמ' 172. המילה "פדר" מופיעה בסיפור המצרי "שני האחים" מן המאה ה-13 לפנה"ס. סיפור זה מזכיר את הסיפור על יוסף ועל אשת פוטיפר בבראשית לט. לנוסח הטקסט ראו Miriam Lichtheim, "The Two Brothers", in W. Hallo (ed.), *The Context of Scripture: Canonical Compositions from the Biblical World*, Leiden 1997, Vol. 1, p. 86:

"So she took *fat* and grease and made herself appear as if she had been beaten".

⁴⁰ השערה זאת איננה מסתדרת אלא אם כן קובעים כי יציאת מצרים התרחשה בתאריך יחסית מאוחר, ראו להלן דיון בנידון.

⁴¹ ראו Joseph Davidovits, *La Bible avait Raison*, Paris 2005, p.78.

⁴² שם עמ' 58.

מקורית על ידי זה שהוא מצליח למצוא קשר בין שמו של אמנופיס בן חפו לבין שמו המצרי של יוסף: צופנת פענח⁴³, וכן משתדל להסביר מדוע יעקב מכונה בשם חפו⁴⁴.
 (ב) לפי לוי⁴⁵, יוסף היה אמחתפ, השר הנודע של פרעה גיוסר מהשושלת השלישית. הסימנים לכך כדלהלן:

- כאשר היה בשלטון אירע רעב שנמשך שבע שנים, והוא עזר את פרעה להתגבר עליה.
- העם ראה בו אל מושיע מצרות והאמינו שהוא פותר בעיות בחלום. לכן היו ישנים במקדשו בציפייה להתגלותו בחלום.
- אחד מתואריו היו "הבקי בשפות זרות".
- מרכז פולחנו היה בעיר שמון, היושבת על תעלת "בחר-יוסוף".
- היה שולב בפולחן השור המקודש "סראפיס".

האם בת פרעה הייתה הטשפסוט?

אם מאמצים את שנת 1445 כתאריך של יציאת מצרים (ראה להלן), יוצא שמשה רבנו נולד בסביבות שנת 1520, בזמנו של טוטמס הראשון. המקרא מספר כי בתו הצילה את משה. והנה, בתו של טוטמס הראשון, היא האישה המפורסמת הטשפסוט: טוטמס הראשון היה בנו של אמנופיס הראשון ושל פילגש אחת, ולכן זכותו למלוך על מצרים הייתה מפקפקת. הוא נשא לאישה את הנסיכה אמסיס, אחותו מצד האב, שהייתה בתו של פרעה ושל המלכה. מנישואים אלה נולדה הטשפסוט. לכן, כשהטשפסוט הגיעה לגיל שתוכל למלוך, כהני רע אילצו את טוטמס הראשון לעזוב את כיסאו לטובתה, באשר שני הוריה היו ממשפחת פרעה, מה שאין כן לגבי טוטמס הראשון. למרות זאת, אחרי מותו של טוטמס הראשון (1508), עלה לשלטון טוטמס השני, בניגוד להחלטת כהני רע, וכנראה על פי רצונם של כהני אמון, ומסיבות פוליטיות. מכאן נוצר מאבק בין טוטמס השני לבין הטשפסוט, שבא על פתרונו על ידי זה שטוטמס השני נשא את הטשפסוט לאישה. אחרי שמלך שלוש שנים, טוטמס השני מוותר על כיסאו (1505) לטובת בנו טוטמס השלישי, שגם הוא היה הבן של פילגש אחת, ולכן לא ממש מזרע המלוכה. לתקן זאת, טוטמס השלישי נשא את הטשפסוט. במשך חמש שנים, היא נתנה לטוטמס השלישי למלוך, אבל אז, היא התחילה למלוך בעצמה, במשך 17 שנה (1483-1500). היא הורידה משמה את הסיומת הנקבית ולקחה את השם הטשפסוט. בציורים היא מופיעה בבגדי גבר ועם הזקן המסורתי. אחרי מותה, בעלה טוטמס השלישי חזר לשלטון, והוא עשה כל מאמץ כדי למחוק את שמה של הטשפסוט מכל הבניינים שהיא הקימה.⁴⁶

כמובן, אין כל הוכחה שבתיה היא אמנם המלכה הטשפסוט המפורסמת. מצד שני, סימנים שונים מתאימים:

- היה מאבק בין הטשפסוט לבין אביה טוטמס הראשון. מכאן מובן איך היא העיזה לאמץ ילד מבני ישראל בזמן שאביה גזר עליהם מוות.⁴⁷
- אם יציאת מצרים אירעה בשנת 1445, טוטמס השלישי הוא פרעה של המקרא. יתכן שעינוני בני ישראל הוא חלק מהראקציה שהתרחשה אחרי מותה של הטשפסוט, שכנראה הגנה על בני ישראל.
- יש סימנים לכך כי הטשפסוט, בדומה לאקנטון, גרסה שקיים אל אחד בלבד⁴⁸. אולי יש לראות כאן תוצאה של קרבתה לבני ישראל⁴⁹.

⁴³ שם, עמ' 54-48.

⁴⁴ שם עמ' 141-143.

⁴⁵ דניאל משה לוי, התנ"ך לעומת הארכיאולוגיה - בעיית עימות הארכיאולוגיה עם המקרא, ב.ד.ד., כתב-עת לענייני תורה ומדע, חוברת 19 - טבת תשס"ח, עמ' 93.

⁴⁶ André et Renée Néher, Histoire Biblique du Peuple d'Israël, Paris 1962, p. 80.

⁴⁷ שם, עמ' 94.

⁴⁸ ראו על זה Christiane Desroches-Noblecourt, La Femme au temps des Pharaons, Paris 1986, p. 217. המחברת יוצאת מגדרה בכל מה שקשור להטשפסוט, שהייתה מלכה פעילה מאוד ובעלת יוזמות רבות (ראו שם עמ' 162-217).

⁴⁹ יש הד להנחה הזאת במדרש חז"ל. בין השאר, כך משמע מהדרשה הבאה: "רבי שמעון בן פזי כי הוה פתח בדברי הימים אמר הכי: כל דבריק אחד הם, ואנו יודעין לדורשן. "ואשתו היהדיה ילדה את ירד אבי גדור ואת חבר אבי שוכו

בזמן האחרון⁵⁰, חוקר בשם מאט סיבסון, טען שמשה היה למעשה "סננמות", יועצה הנאמן של הטשפסוט. סיבסון השווה בין ציר הזמנים המקראי של משה לספרי ההיסטוריה, בין השנים 1393 לפנה"ס (לידת משה) ועד 1273 לפנה"ס (מותו), וטוען שמשה המקראי הגיע מההיקסוס. שלטונם החזיק מעמד כמאה ושישים שנה, והסתיים עם גירושם חזרה לכנען והשורדים - כך טוען מאט - הפכו לעבדים תחת שלטונו של תחותמס הראשון, הפרעה השלישי בשושלת ה-18, שתקופת שלטונו מתוארכת לשנים 1512-1525 לפנה"ס. מי שמצאה את משה בתיבה היא בתו של תחותמס, הטשפסוט. סיבסון הוסיף: "אנחנו יודעים שהטשפסוט נשאה את תואר "בתו של פרעה", והייתה אהובה על כולם. בספר שמות גם מצוין שהנסיכה מכונה "בתו של פרעה" ואכן, זה יכול רק לומר שהיא הייתה בתו של פרעה, אבל יתכן שזה גם התואר המדויק שהיא קיבלה בידי תחותמס הראשון".

"רק לאחר שהטשפסוט קיבלה על עצמה את המלכות, בעקבות מותו של בעלה תחותמס השני, דמותו האמתית של משה התבהרה", כך טען החוקר, "יועצה הקרוב ביותר בשנות שלטונו כפרעה היה אדם בשם סננמות, שנראה כי הוא תואם את דמותו המקראית של משה. הוא היה אזרח פשוט שהפך להיות היועץ הכי אמין של הטשפסוט והמורה האישי של בתה. הוא החזיק בתארים רבים וחוץ מהטשפסוט עצמה, לאף אחד לא היה כוח רב ממנו במצרים".

על פי מאט, צירוף מקרים נוסף שקושר בין סננמות למשה מבוסס על מאמרו של סקוט אלן רוברטס, "קשר הסננמות", שטען שעל פי ספרי ההיסטוריה סננמות נעלם ממצרים פחות או יותר בזמן המקראי בו משה הרג מצרי וברח מהארץ. "בחיפוש אחר משה המקראי, מצאתי שסקוט אלן רוברטס צדק וסננמות הוא האפשרות הטובה ביותר להיות משה".

עקבותיו של משה בתולדות מצרים

כאמור, אין אזכור מפורש של משה במקורות המצריים. יחד עם זה, בזמן האחרון, שני חוקרים השתדלו למצוא קווי דמיון בין משה של המקרא לבין אישים המוכרים על ידי ההיסטוריוגרפיה המצרית. בספרם בשם "The Exodus Reality"⁵¹, אלן רוברטס וז'ון וורד מצאו כל אחד איש מצרי מוכר שיכול להיות משה של המקרא.

לפי רוברטס, הבת של פרעה הייתה הטשפסוט, ומשה היה איש האמונים שלה הנקרא סננמוט. לעומתו, וורד סבור כי משה היה אמנהוטפ, בנו של הפו, מלך מצרים. בכל מקרה, מדובר בהשערות שאינן תואמות כלל את הסיפור המקראי.

מתי אירעה יציאת מצרים?

זו שאלה סבוכה, באשר אף אם מעיינים במקורות המסורתיים בלבד, אין תשובה חד-משמעית לשאלה יסודית זו. לכן נחלק בין עמדת המקרא, עמדת חז"ל וזו של החוקרים שאינם מרגישים מחויבים למסורת היהודית.

תאריך יציאת מצרים על פי המקרא

משה הוא בן עמרם בן קהת בן לוי בן יעקב. קהת הוא מיורדי מצרים. נמצא, שמשה הוא הדור השלישי ליוצאי מצרים, והוא מת במדבר, והדור שלאחריו נכנס לארץ⁵². כל הדורות מאדם ועד יעקב נתפרשו שנות חייהם, וגם השנה בחייהם שבה הולידו את הדור הבא, וכך אנו יכולים לחשב בדיוק את שנת הולדתו ואת שנת מותו של כל דור לפי חשבון השנים מבריאת העולם. אבל הדורות שלאחר יעקב - לוי, קהת, עמרם ומשה - נתפרשו רק שנות חייהם בכלל, אבל לא נתפרש באיזו

ואת יקותיאל אבי זנוח ואלה בני בתי בת פרעה אשר לקח מרד" (דברי הימים א א). אמאי קרי לה יהדיה - על שום שכפרה בעבודה זרה, דכתיב "ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור" (שמות ב ה), ואמר רבי יוחנן: שירדה לרחוץ מגילולי בית אביה" (בבלי מגילה יג ע"א).

⁵⁰ 2019. לא מצאתי מאמר מדעי בנושא, אלא רק מקורות שונים אנטרנטיים (Matt Sibson).

⁵¹ The Exodus Reality, by Scott Alan Roberts and John Richard Ward

Subtitled: "Unearthing the Real History of Moses, Identifying the Pharaohs, and Examining the Exodus from Egypt", 2014

⁵² ובזה נתקיים מה שנאמר לאברהם בברית בין הבתרים: "ודור רביעי ישובו הנה" (בראשית טו טז).

שנה לשנות חיי אביהם נולדו, ועל כן אין אנו יכולים לברר לפי המפורש בתורה באיזו שנה לבריאת העולם נולדו לוי, קהת עמרם ומשה. המסקנה מכאן היא, שעל פי המפורש בתורה אין אנו יכולים לדעת באיזו שנה לבריאת העולם הייתה יציאת מצרים⁵³.

הפסוק היחיד המתייחס בצורה מדויקת לשנת יציאת מצרים הוא: (מלכים א' ו' א) "ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל ויבן הבית לה". אלא שעלינו לדעת מתי בדיוק המלך שלמה התחיל למלוך על ישראל. לפי יהודה⁵⁴:

לפי מה שהוכח ונתברר מחשבון מלך מלכי יהודה וישראל, ובהתאם לזה מחשבון ימי מלכי אשור ומצרים הנזכרים בתנ"ך, הייתה השנה ההיא בערך שנת 965⁵⁵. ואם נצרף אליה 480 שנה, נמצא שיציאת מצרים הייתה בשנת 1445 לפני ספירת הנוצרים. מניין לנו שנת 965? הכרונולוגיה התנכית מבוססת על שני "צירים" הנחשבים כמחלטים: זאת אומרת שכל ההיסטוריונים מקבלים אותם. הראשון הוא נפילת בבל בשנת 539 לפנה"ס, והשני עלייתו של טיבריוס קיסר לכס המלוכה בשנת 14. על פי זה, ניתן לתארך את כל מה שהתרחש. קביעת השנה 539- מבוססת על גילוי מסמך חרוט על האבן המכונה "מגילת נבונאיד", שהתגלה בסביבת בגדאד בשנת 1879. היא נמצאת כעת במוזיאון הבריטי.

תאריך יציאת מצרים לפי חז"ל

מובא בגמרא⁵⁶:

תנא דבי אליהו: ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח, בעונותינו שרבו יצאו מהן מה שיצאו מהן. שני אלפים תורה מאימת? אי נימא ממתן תורה עד השתא, ליכא כולי האי, דכי מעיינת בהו [בשני קמאי דתוהו קודם מתן תורה, תרי אלפים ופרטי מאלף שלישי ארבע מאות ארבעים ושמונה שנים משכחת בהו], תרי אלפי פרטי דהאי אלפא הוא דהוא! אלא מ'יואת הנפש אשר עשו בחרן" (בראשית יב ה), וגמירי דאברהם בההיא שעתא בר חמשין ותרתי הוה, כמה בצרן מדתני תנא? ארבע מאה וארבעים ותמניא שנין הויין, כי מעיינת ביה מ'הנפש אשר עשו בחרן" עד מתן תורה, ארבע מאה וארבעים ותמניא שנין הויין.

ורש"י מפרש:

צא וחשוב שנות דור ודור שחי כל אחד קודם שנולד בנו, דשנים שאחרי כן אתה נותן לבן, ותמצא מאדם עד שנולד נח 1056 שנים, ונח חי 502 שנים קודם שנולד שם [...] חשוב 502 דנח ומאה דשם עד ארפכשד והוסף על 56 של פרט הרי 658, וארפכשד הוליד את שלח ב-35 הרי 693, ומשלח עד עבר 30, הרי 723, ומעבר עד פלג 34, הרי 757, ומפלג עד רעו 30, הרי 787, ומרעו לשרוג 32, הרי 819, ומשרוג לנחור 30, הרי 849, ומנחור לתרח 29, הרי 878, ומתרח לאברהם 70, הרי 948 על אלף, ומאברהם עד יצחק 100, הרי 2048, ומיצחק עד מתן תורה 400 שנים. כיצד? 60 עד שנולד יעקב, וברדתו למצרים כתיב "ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה" הרי 190 משנולד יצחק, וישראל היו במצרים רד"ו הרי 2448 לבריאת עולם נמצא ממתן תורה עד ד' אלפים לבריאתו של עולם 1552 שנים [...] הרי מנית עד יציאת מצרים 2448 וכתיב (מלכים א' ו') "ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל ויבן שלמה את הבית", הרי 2928 כשנבנה הבית וימי בית ראשון 410 הרי 3338 שנים, וגלות בבל 70 שנים הרי 3408, וימי בית שני 420, הרי 3828, נמצא 172 חסרין מד' אלפים והכי תני בסדר עולם.

⁵³ על פי עמוס חכם, דעת מקרא על ספר שמות, ירושלים תשנ"ה, עמ' 34.

⁵⁴ אברהם שלום יהודה, עבר וערב, עמ' 28.

⁵⁵ זו דעתו של יהודה וחוקרים רבים אחרים. אנחנו נראה בהמשך שלפי המסורת בניית בית ראשון אירעה בשנת 2928 (-832) כך שיציאת מצרים אירעה למעשה בשנת 2448 (-1312).

⁵⁶ בבלי עבודה זרה ט ע"א.

שם	גיל האב בלידת הבן	מספר שנים מצטבר
אדם	0	0
שת	130	130
אנוש	105	235
קינן	90	325
מהללאל	70	395
ירד	65	460
חנוך	162	622
מתושלח	65	687
למדך	187	874
נח ⁵⁷	182	1056
שם	502	1558
ארפכשד	100	1658
שלח	35	1693
עבר	30	1723
פלג	34	1757
רעו	30	1787
שרוג	32	1819
נחור	30	1849
תרח	29	1878
אברם ⁵⁸	70	1948
יצחק ⁵⁹	100	2048
יעקב ⁶⁰	60	2108

מאורע	משך הזמן מאז המאורע הקודם	מספר שנים מצטבר	תאריך לועזי
פגישת יעקב ופרעה ⁶¹	130	2238	-1522
סוף השעבוד ⁶²	210	2448	-1312
בנין בית המקדש ⁶³	480	2928	-832
חורבן בית ראשון ⁶⁴	410	3338	-422
בנין בית שני ⁶⁵	70	3408	-352
חורבן בית שני ⁶⁶	420	3828	+68

⁵⁷ עד כאן, על פי בראשית ה.

⁵⁸ עד כאן, על פי בראשית יא י-כו.

⁵⁹ שם כא ה.

⁶⁰ שם כה כו.

⁶¹ שם מז ט.

⁶² על פי המדרש (בראשית רבה צא ד"ה ב ויאמר יעקב): "רדו ושברו לנו משם, אמר רבי אבא בר כהנא בישרם שהן עתידין לעשות שם ר"י שנה מנן רד"י".

⁶³ על פי מלכים א ו א.

⁶⁴ בבלי יומא ט ע"א: אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב (משלי י) "יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה", "יראת ה' תוסיף ימים" - זה מקדש ראשון, שעמד ארבע מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא שמונה עשר כהנים גדולים, "ושנות רשעים תקצרנה" - זה מקדש שני, שעמד ארבע מאות ועשרים שנה, ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים.

⁶⁵ ירמיהו כט י: "כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם והקמתי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה". וראו דניאל ט ובבלי מגילה יא ע"ב.

⁶⁶ ראו לעיל, וכן אנציקלופדיה תלמודית ערך בית המקדש, עמ' רכה, הערה 54.

תאריך יציאת מצרים לפי המדע ההיסטורי

שנת 2180

לפי מה שנאמר בספר חיצוני המכונה "ספר הישר"⁶⁷, מלך מצרים בשם מלול מלך על מצרים במשך 96 שנה, מגיל 6 עד גיל מאה. אחריו מלך עדיקם במשך ארבעה שנים, והוא היה הפרעה שטבע בים. מצד שני, ידוע מתולדות מצרים⁶⁸ שהמלך פפי השני מלך על מצרים במשך 96 שנה, בין השנים 2278 עד 2184, כך ששנת יציאת מצרים היא 2180. ידוע גם שבסוף מלכותו אירעה תקופה קשה מאוד בתולדות מצרים. לתקופה הזאת מתייחס המסמך המפורסם המכונה "ייסורי איפואר", המתאר את המצב במצריים בצורה שיש שרוצים לראות כרמז לעשר מכות⁶⁹.

שנת 1477

אם מקבלים כתאריך חורבן בית ראשון את שנת 587-, ואם מקבלים את הכרונולוגיה התנכית לפיה עברו 890 שנה בין יציאת מצרים לבין חורבן בית ראשון, יוצא כי היציאה ממצרים התרחשה בשנת 1477-. הבעיה היא שלפי מה שידוע מתולדות מצריים, אז מלך במצרים טוטמס השלישי, שהוא מוכר ככובש אדיר ומלך חזק במיוחד. תקופת השגשוג שאפיינה את המדינה בזמנו איננה תואמת בצורה משביעה רצון את השערה זו.

שנת 1445

הנימוקים בעד התאריך של 1445:

- 1) מובא במקרא (מלכים א' ו') "ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זה הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל ויבן הבית לה". לפי יהודה⁷⁰ "הייתה השנה היא בערך שנת 965". ואם נצרף אליה 480 שנה, נמצא שיציאת מצרים הייתה בשנת 1445 לפני ספירת הנוצרים".
- 2) בספר שופטים יא, כו נאמר: "בשבת ישראל בחשבון ובבנותיה [...] שלש מאות שנה". כלומר מראשית כיבוש הארץ ועד ימי יפתח בתקופת השופטים חלפו שלוש מאות שנה. יפתח חי כמשוער במחצית השנייה של המאה הי"ב, ואם כן מתקרבים לשנת 1450 כזמן יציאת מצרים⁷¹.
- 3) בין המכתבים שנגלו במצרים בתל-אל-עמארנה, שנשלחו מנציבי ארץ כנען לאחנאתון, נמצאים גם מכתבים של נציב ירושלים, אשר בהם הוא מתאונן על אי-יכולתו להדוף את החבירים אשר התפרצו בארץ ואשר התכוונו להתנפל על ירושלים. לפי יהודה⁷², "כמעט כל החוקרים מסכימים שהחבירים האלה הם העברים", ותקופה זאת מתאימה לתאריך הנ"ל⁷³.
- 4) החפירות שנעשו ביריחו על ידי גרסטאנג בשנת 1935 העלו שחומת יריחו נחרבה על ידי רעש ושהעיר נשרפה באש⁷⁴. כלי החרס שנמצאו שם הם מהתקופה של המאה השבע-עשרה עד החמש-עשרה לפה"ס. כמו כן, שמו של אמונחותף השלישי שעלה למלוכה בשנת 1413 הוא השם האחרון של מלכי מצרים אשר היה חרות על הסקרביאים הנושאים שמות מלכי מצרים שנמצאו ביריחו. לפי גרסטאנג, חל הרעש בין שנת 1413 לשנת 1405⁷⁵. ממצאים אלה תואמים את התאריך של 1445. ברם, האב וינסנט, שקדם את גרסטנג

⁶⁷ פרק 77 פסוק 3. ראו התרגום לאנגלית באתר <http://www.sacred-texts.com/chr/apo/jasher/index.htm>

⁶⁸ ראו באתר <http://www.touregypt.net/featurestories/pepi2.htm>

⁶⁹ ראו באתר <http://www.starways.net/lisa/essays/exodus.html-back3>

⁷⁰ אברהם שלום יהודה, עבר וערב, עמ' 28.

⁷¹ גלפז-פלר עמ' 127.

⁷² שם.

⁷³ אמונחותף הרביעי, שכינה את עצמו אחנאתון, מלך בין 1375 ל-1352.

⁷⁴ בהתאם למה שנאמר ביהושע ו' כ, כד.

⁷⁵ יהודה, שם, עמ' 31-32.

בחקירת המקום, אינו מסכים עם מסקנותיו: הוא בדעה שכיבוש יריחו אירע בין 1250 ל-1200.⁷⁶

הנימוקים נגד התאריך של 1445:

- 1) מהתעודות המצריות על בנין פי-רעמסס עולה שאין להקדים את יציאת מצרים למלכותו של רעמסס השני⁷⁷. עצם האיזכור של השם רעמסס בתורה מראה כי לא יתכן שמה שמופיע בה התרחש לפני תקופת רעמסס⁷⁸.
- 2) המסורת המקראית שבני ישראל נאלצו לסובב בדרך מסעותיהם ממצרים לכנען את ממלכות אדום ומואב שסירבו לתת להם את רשות המעבר⁷⁹ מסייעת למסקנה זו. הסקר הארכיאולוגי שערך גליק בעבר הירדן העלה שאין שום סימן ליישוב קבע בתחומי הממלכות הללו במשך מאות השנים שקדמו למאה הי"ג לפסה"נ⁸⁰.
- 3) המאה ה-15 הייתה תקופת שלטונה התקיף של מצרים בקדמת-אסיה, ואין פרשת יציאת מצרים מתיישבת יפה עם מציאות היסטורית זו⁸¹.
- 4) מדוע מאה שנה אחר כך, בתעודות אל-עמארנה המתארות בדיוק נמרץ את ההתרחשות בכנען, לא נזכרה ישראל?⁸²

שנת 1224

הנימוקים בעד התאריך של 1224:

- 1) מעדיפים חוקרים רבים את ההשערה שיציאת מצרים הייתה בימי המהומות שפקדו את ארץ מצרים בראשית מלכותו של פרעה מרנפתח, שעלה על כסא המלוכה אחרי רעמסס השני (1224 בקירוב)⁸³. לפי פלגז-פלר, רעמסס השני - שמלך כשישים ושבע שנה - היה פרעה המשעבד והוא פרעה שבימיו התרחשה יציאת מצרים⁸⁴.
- 2) באסטילת הנצחון של פרעה מרנפתח, משנת מלכותו החמישית, הוא מתפאר בנצחונו על כמה עמים, ובכללם גם ישראל. לפני שם ישראל שבאותה אסטילה בא מגדיר של עם, ואילו לפני שמותיהם של שאר העמים הנזכרים באסטילה בא מגדיר של ארץ. מכאן ההשערה כי, היות ובאותה שעה עדיין לא הספיקו בני ישראל להגיע לידי התיישבות של קבע, מסעם של בני ישראל למדבר היה נחשב בעיני מרנפתח כאיבודם⁸⁵.
- 3) שרידים ארכיאולוגיים ביישובי ארץ ישראל (בית-אל, לכיש) מעידים על כיבוש ושריפה במאה ה-13⁸⁶.
- 4) נשתמרה ידיעה אצל הכרונוגראף הביזנטי גיאורגיוס סינקלוס, וכן אצל הכרוניסט הסורי בר עברי, שיוסף עלה לגדולה בימי המלך אפופי. לדבריו, משלושת מלכי ההיקסוס שנקראו בשם אפופי, משל רק אחד - עא-רע אפופי - למעלה מארבעים שנה, ואם כך, הרי

⁷⁶ Néher, p.89

⁷⁷ א. מ. עמי 755.

⁷⁸ לפי יהודה (שם עמ' 33) אין זו הוכחה: מה שנאמר בסיפורו של יוסף (בראשית מז יא) וכן מה שנאמר בשמות א יא הוא לדעתו "הערת מעתיק" שבשלב מאוחר יותר נכנס בגופו של הטקסט המקראי. לדעתו, "אל נשכח שמעתיקי תורת משה בימים מקדם, עוד טרם קבלה חותמה האחרון על ידי עזרא לבלי הוסיף עליה ולבלי גרוע ממנה, לא היו כל כך זהירים במלאכתם ולא פקפקו להכניס הערות והוספות שלא היו מתאימות כלל לזמן שבו נכתבה התורה".

⁷⁹ במדבר ד יד-כא, שופטים יא יז יח.

⁸⁰ א. מ. עמי 755.

⁸¹ ש.מ.א., אנציקלופדיה העברית, ערך יציאת מצרים, עמ' 188. וראו גלפז-פלר עמ' 127.

⁸² גלפז-פלר עמ' 127.

⁸³ אנציקלופדיה מקראית עמ' 756.

⁸⁴ גלפז-פלר עמ' 132. היא מצטטת את יורקו (F. Yurco), שמנסה להוכיח את הריאליה ההיסטורית שבתיאור מכת בכורות, ומעגן אותו בזמן היסטורי מוגדר. בנס הבכור של רעמסס השני והמלכה נופרתרי, אמן חר-חפשא, מופיע בתפקידים חשובים עד אחרי חתימת חוזה השלום בין מצרים לחת (עד שנה 30 לשלטון רעמסס ה-2). לאחר מכן הוא נעלם מזירת האירועים, ובמקומו מופיעים ילדי המלכה אסת-נפרת כנסיכי הכתר. להנחתו של יורקו בנו הבכור של המלך מת בערך בין השנים 1259-1249 לפנה"ס, אז התרחשה ככל הנראה מכת בכורות.

⁸⁵ ש.מ.

⁸⁶ אנציקלופדיה העברית עמ' 188.

אנו מגיעים לשנת 1600 לעליית יוסף לשלטון, וארבע מאות שנה אחר כך ליציאת מצרים.⁸⁷

(5) לפי פייר מונטה, הגעת משפחת יעקב למצרים התרחשה בסביבות שנת 1650, בזמן שלטונם של מלכי ההיקסוס, ששלטו על מצרים בין השנים 1580-1720. בירת ההיקסוס הייתה אווריס⁸⁸, במזרח הדלתה, ולפי זה מובן מדוע המפגש בין בני יעקב לפרעה אירע ממש בעת שנכנסו לארץ מצרים. גם משמע מהמקרא שמקום מושב המלך היה קרוב לארץ גושן, והיות ומדובר בשטח שבמזרח הדלתה, עובדה זו מסתדרת עם ההשערה שבירת מצרים אז הייתה בירת ההיקסוס: אווריס. והיות ומושב בני ישראל במצרים היה 400 שנה, תאריך יציאת מצרים הוא בערך 1250.⁸⁹

(6) בני ישראל בנו או חזקו את העיר רעמסס⁹⁰. מתקבל על הדעת שעיר זו נקראת על פי פרעה שנשא את השם הזה. על פי הכרונולוגיה של מלכי מצרים, ידוע לנו כי רעמסס הראשון (מהשושלת ה-XIX) מלך בין השנים 1318-1320, וכי רעמסס השני מלך בין השנים 1298-1232. עובדה זאת מחזקת את ההשערה כי יציאת מצרים אירעה בזמנו של מרנפתח, ששלט מיד אחרי רעמסס השני, בין השנים 1215-1232.⁹¹

⁸⁷ על פי גרינץ עמ' 99.

⁸⁸ שהיא צוען (אנציקלופדיה מקראת, ערך כרונולוגיה עמ' 246).

⁸⁹ על פי Néher, p. 87.

⁹⁰ ראו גם גרינץ עמ' 99.

⁹¹ Néher, p. 88.